

Popovych Igor, Kherson State University,

Docent, Candidate of Psychological sciences, Pedagogy department, Psychology and Educational Management

Social expectations: types, functions and mechanisms

Annotation. In the article scientific knowledges are systematized and complemented about the typologies signs of social expectations of personality. The list of functions is given and their essence is exposed. Work of mechanisms of unexpected and expected action is described.

Key words: social expectations, function, mechanism of unexpected action, mechanism of the expected action.

Попович Ігор, Херсонський державний університет,

Доцент, кандидат психологічних наук, кафедра педагогіки, психології й освітнього менеджменту

Соціальні очікування: типи, функції та механізми

Анотація. У статті систематизовано та доповнено наукові знання про типологічні ознаки соціальних очікувань особистості. Подано перелік функцій та розкрита їх сутність. Описано роботу механізмів неочікуваної та очікуваної дії.

Ключові слова: соціальні очікування, функція, механізм неочікуваної дії, механізм очікуваної дії.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема соціальних очікувань особистості посідає важливе місце в соціально-психологічній теорії та практиці. Значущий внесок у дослідження загальнотеоретичних та методологічних аспектів цієї проблеми зробили такі психологи, як М.Бобнєва, М.Боришевський, В.Врум, М.Гомеллаурі, П.Горностаї, Н.Гуткіна, Я.Коломінський, О.Коновалова, Н.Кузьменко, Г.Лагонда, Е.Лінчевський,

Дж.Мід, Т.Парсонс, С.Роббінс, Дж.Роттер, Т.Титаренко, О.Тишковський, С.Тищенко, Х.Хекхаузен, Дж.Хетфілд, Р.Хьюсман, Т.Шибутані.

Соціальні очікування були і досі залишаються тією науковою категорією, глибинний зміст якої мало вивчений, варіативний, до кінця незбагнений. Кожна людина на щось сподівається, надіється, чогось очікує, чекає. Соціальними очікуваннями наповнена кожна мить людських взаємин, стосунків, конфліктів та людського буття загалом.

Дослідження типологічних особливостей, функцій та механізмів соціальних очікувань особистості, їх психологічного змісту, дозволить детальніше вивчити цей соціально-психологічний феномен, розібратися в його сутності та закономірностях функціонування.

З огляду на висвітлені міркування, очевидно є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми дослідження.

Аналіз досліджуваної проблеми. Дослідження психологічного змісту соціальних очікувань особистості **продовжує наукові пошуки автора** [1], і є спробою систематизувати та доповнити наукові знання про типологічні особливості, функції та механізми соціальних очікувань особистості [2-3].

Психологічний зміст соціальних очікувань, низка типологічних особливостей були предметом дослідження таких вчених, як А.Бандура, М.Боришевський, Р.Дарендорф, Дж.Джібс, Г.Долинський, Дж.Мід, Дж.Роттер, Т.Титаренко, О.Тишковський, Т.Шибутані.

Мета роботи полягає у систематизації та доповненні наукових знань про типологічні ознаки, функції та механізми соціальних очікувань особистості, дослідженні їх психологічного змісту.

Завдання статті: виокремити типологічні ознаки соціальних очікувань особистості, подати перелік функцій та розкрити їх сутність, описати роботу механізмів неочікуваної та очікуваної дії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Типологізації і класифікації мають величезне значення для науки, оскільки систематизують і зберігають знання. Вони

наділені високою точністю, чіткістю і стійкістю. Перейдемо до виокремлення типологічних ознак соціальних очікувань.

Термін «очікування» і термін «експектації» ми розглядаємо як тотожні, оскільки очікування у англійській транскрипції – є експектації. У науковій літературі поряд із терміном «очікування» часто використовується термін «експектації» або «експектація». Цей термін може мати однину або множину, хоча «соціальні очікування» ми застосовуємо тільки у множині. Таким чином, схематично зобразимо (рис.1.):

соціальні очікування = соціальні експектації

Рис.1. Тотожність соціальних очікувань і соціальних експектацій

За мірою активності очікування поділяємо на «активні очікування» і «пасивні очікування». Для зручності «соціальні очікування» будемо позначати «очікування», безумовно акцентуючи увагу на соціально-психологічному змісті цього феномену. Маємо таке схематичне зображення (рис.2.).

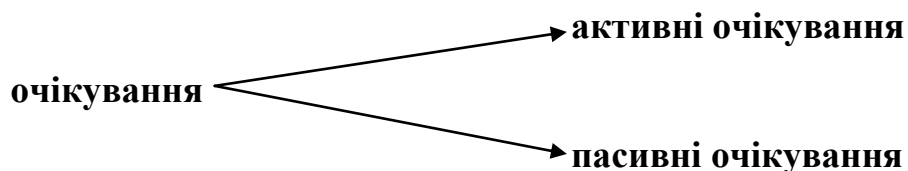

Рис.2. Соціальні очікування за типологічною ознакою активності

Пасивні очікування можуть мати такі підтипи: ймовірні очікування, чекання когось, чогось чи на що-небудь, сподівання, доживання, покладання надії та прогнозування. Всі інші очікування відносяться у цьому дихотомічному поділі («активні очікування – пасивні очікування») до активних очікувань. Ймовірні очікування в науковій літературі можуть позначатися як експектації-передбачення. Таким чином (рис.3.):

ймовірні очікування = експектації-передбачення

Рис.3. Тотожність ймовірних очікувань і експектацій-передбачень

Очікування індивіда у контексті виконання ним соціальної ролі позначають терміном «рольові очікування». У рольових очікуваннях (з англ. «role expectations») виокремлюють два моменти: перший – право очікувати від навколишніх поведінки, яка відповідає рольовій позиції, і другий – зобов'язання поводитися відповідно з очікуваннями інших людей. Людина одночасно виконує багато ролей, тому взаємодія людей регулюється рольовими очікуваннями.

У залежності від ролі, яку відіграє індивід у спільноті, суспільстві, рольові очікування можуть набувати різного психологічного змісту. Рольова ознака може мати низку підтипів. Зокрема віковий підтип: дитячі очікування, підліткові очікування, юнацькі очікування, очікування молоді, очікування літньої людини та ін. До гендерного підтипу рольової ознаки соціальних очікувань відносимо: чоловічі та жіночі очікування.

Рольові очікування у контексті професійної діяльності називають професійними очікуваннями – очікування на новому робочому місці чи вже існуючому, теперішньої роботи чи майбутньої, посади, організації, співробітників, керівництва. Таким чином, наступним підтипом рольової ознаки є професійна складова: очікування опанта, студентські очікування, очікування спеціаліста, очікування керівника, очікування підлеглого, очікування безробітного, очікування пенсіонера.

Особистісні очікування – це очікування стосовно власної персони. Інша їх назва – самоочікування. Маємо таке схематичне зображення очікувань (рис.4.):

особистісні очікування = самоочікування = самоекспектації

Рис.4. Соціальні очікування за спрямованістю на власну персону

У залежності від прояву поведінки людини, очікування можуть носити фрагментарний, ситуативний, тривалий і постійний характер – поєднувати в собі великий спектр проявів життєвих ролей, що є стійкими формами соціальної поведінки та діяльності людини, і фактично виступають як прояв

особистості, тобто соціальне «Я» індивіда. Ці очікування за типологічною ознакою прояву поведінки індивіда поділяємо на ситуативні та життєві. Очікування за груповою типологічною ознакою можуть бути групові, колективні, організаційні.

У теорії соціального научіння Дж.Роттер зазначає, що стабільне очікування, генералізоване на базі досвіду, пояснює стійкість і цілісність особистості. Автор виокремлює очікування, що властиві для однієї ситуації, – так звані специфічні очікування, та очікування більш загальні і прийнятні стосовно низки ситуацій, тобто генералізовані очікування. Останні відображають досвід різних ситуацій [4]. У залежності від досвіду очікування можуть бути специфічні чи генералізовані.

Залежно від спрямованості особистості очікування можуть набувати такого змісту: прагматичні, егоїстичні, конвергентні, гуманістичні та інші очікування. Очікування за типологічною ознакою об'єктивності можна розділити на адекватні і неадекватні. За функційною типологічною ознакою очікування можуть набувати різноманітного змісту: лідерські, спортивні, електоральні очікування. За типологічною ознакою уявлення про своє «Я» очікування можуть бути реальними та ідеальними. За типологічною ознакою відкритості очікування можуть бути відкритими, закритими. Закриті очікування ще називають латентними. Очікування за інтерактивною спрямованістю поділяють на: міжособистісні, особистісні, односторонні, двосторонні та багатосторонні очікування.

Очікування за змістовою типологічною ознакою можуть мати досить широку варіативність, оскільки змістова складова очікувань може відноситися до будь-якої сфери особистості. Наведемо приклади деяких очікувань. Основною змістовою складовою рефлексивних очікувань – є рефлексивність індивіда, екзистенційних – сутність існування індивіда, нормативних очікувань – соціальні норми, комунікативних – комунікативні здібності, а соціально-психологічних очікувань – суб'єктивні уявлення індивіда.

Перейдемо до розкриття функцій соціальних очікувань особистості. Соціальні очікування виконують низку функцій, зокрема: регулятивну, посередницьку, коригувальну, орієнтувальну, прогностичну, оцінювальну, стабілізаційну і трансформувальну. Ці функції забезпечують роботу соціальних очікувань як базового компонента системи регуляції соціальної поведінки особистості.

Регулятивна функція соціальних очікувань пов'язана з самооцінкою, рівнем домагань, самоочікуваннями, інформацією, думками, бажаннями, діями кожного учасника взаємодії. Будь-яка інформація про іншого учасника взаємодії позначається на соціальних очікуваннях. Регулятивна функція соціальних очікувань реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію. Регулятивні системи самооцінки змінюють сприйняття і ставлення людини як до самої себе, так і до оточуючих, і позначаються на змістових та динамічних параметрах соціальних очікувань особистості.

Посередницька функція очікувань – це функція врівноваження й підтримки стану збалансованості між самосвідомістю особистості і її соціальним оточенням. Посередницька функція має вагомe значення для формування «Я», завдяки якій здійснюється виокремлення себе з оточуючої дійсності, порівняння з різними «не-Я» як узагальнення властивих людині рис і відсутніх у неї, але притаманних іншим. Посередницька функція соціальних очікувань реалізується через порівняння, ототожнення, співставлення «Я» та «не-Я» особистості.

У тісному взаємозв'язку з регулятивною та посередницькою функціями соціальних очікувань знаходиться коригувальна функція. Соціальні очікування здійснюють коригувальні впливи через тісний зв'язок із рівнем домагань особистості. Через соціальні очікування людина постійно враховує можливі реакції суб'єктів поведінки на її домагання, на окремі дії, вчинки, на поведінку в цілому.

Орієнтувальна функція не дозволяє людині загубитися у плині повсякденного життя, розмаїтті людських взаємин. Соціальні очікування

відображають об'єктивну необхідність узгоджених дій: від кожного учасника взаємодії очікується певний комплекс думок, почуттів і вчинків, що відповідають його місцю в системі спільної діяльності, а саме дозволяють йому орієнтуватися в цій діяльності.

Прогностична функція соціальних очікувань полягає у передбаченні перебігу подій учасника взаємодії, суб'єкта поведінки. Як правило, людина, обмірковуючи соціальну ситуацію, аналізуючи попередній досвід, вибудовує ймовірні варіанти поведінки. За умови адекватного сприйняття соціально-психологічної реальності, один із варіантів є максимально наближеним до реального перебігу подій або ідентичним.

Оцінювальна функція соціальних очікувань реалізується через перманентну оцінку власних суджень, дій, вчинків, та висловлювань, реакцій та поведінки інших учасників взаємодії. Зміна соціальних очікувань відбувається завдяки постійній апробації та оцінці отриманої інформації, формуванні нових оцінок, суджень, ставлень, що в свою чергу спонукає людину до відповідних дій, вчинків, поведінки, діяльності.

Стабілізаційна функція соціальних очікувань забезпечується через формування особистісних та групових норм. Сформовані шаблони діяльності, патерни поведінки сприяють стабілізації та інтеграції групотворчих процесів будь-якої контактної групи.

Трансформувальний вплив соціальних очікувань на змістові параметри соціальних норм реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію. Інтеріоризаційні процеси сприяють засвоєнню очікуваних людських взаємин, очікуваних варіантів подій, які трансформуються у внутрішні психічні утворення, суб'єктивні уявлення, особистісні норми. На їх підставі вибудовуються групові норми, які в свою чергу сприяють утворенню соціальних норм. Екстеріоризаційні процеси здійснюють зворотні перетворення. Тобто соціальна норма, прийнята групою, набуває характеру групової норми. Засвоєння кожним учасником взаємодії групових норм наділяє групову норму статусом особистісної норми. Ці два взаємоузгоджені

процеси володіють не тільки високою трансформувальною здатністю, але й регулятивною. Вище наведені аргументи окреслюють роботу двостороннього механізму регуляції соціальної поведінки особистості.

Розглянемо механізми неочікуваної та очікуваної дії. Неочікувані дії для інших учасників взаємодії виникають через прогалину в інформації, відсутність емоційно-ціннісного навантаження. Для учасника взаємодії ймовірні варіанти чи сценарії розвитку подій, які народжуються у людській уяві, є неочікуваними. Покажемо на рис.5 механізм неочікуваної дії.

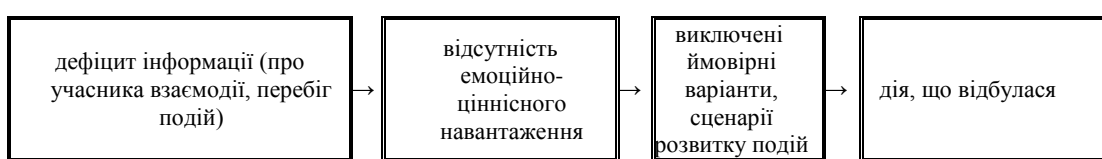

Рис.5. Механізм неочікуваної дії

Після того, як неочікувана дія відбулася, робота механізму неочікуваної дії іде у зворотному напрямку. Дія стала реальним фактом, який відбувся у часі і просторі, на що оточуючі відповідно відреагували.

Неочікувані дії на зворотному шляху набувають емоційно-ціннісного навантаження, яке супроводжується інформаційним навантаженням. Відбувається коригування і уточнення інформації про перебіг подій. Оскільки у зв'язку з неочікуваними діями відбулися зміни, то відбувається доповнення цієї інформації. Соціальні очікування підлягають постійній апробації. Покажемо схематично на рис.6 механізм очікуваної дії.

Рис.6. Механізм очікуваної дії

У механізмі неочікуваної дії ця робота спочатку супроводжується емоційно-ціннісним навантаженням, потім інформаційним. У механізмі очікуваної дії – ці процеси мали місце на початковій стадії протікання очікуваної дії, а на зворотній стадії вже відбувається своєрідна перевірка, порівняння реального перебігу подій та очікуваного. Зазначимо, що в неочікуваній і в очікуваній дії є спільний останній етап – «дія, що відбулася». Цей останній етап є тією відправною точкою, яка слугує своєрідним взірцем для регулювання і коригування соціальних очікувань учасників взаємодії.

Аналіз результатів дослідження дає підстави **зробити такі висновки**. Систематизовано та доповнено наукові знання про типологічні ознаки соціальних очікувань особистості. Подано перелік функцій та розкрито їх сутність, акцентовано увагу на двосторонньому механізмі соціальної поведінки особистості, описано роботу механізмів неочікуваної та очікуваної дії.

У **подальших наукових пошуках** ми зосередимо увагу на емпіричному дослідженні соціальних очікувань особистості і виокремимо їх рівні сформованості.

Список літератури:

1. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах : [монографія] / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ ХМД, 2009. – 240 с.
2. Попович І. С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі : [навч.-метод. посіб.] / І.С.Попович. – Херсон : ВАТ ХМД, 2013. – 204 с.
3. Попович І. С. Типологічні особливості очікувань / І. С. Попович // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : психологічні науки : [зб. наук. праць ХДУ / за ред. Блинової О. Є.] – Вип. 1. – Т. II. – Херсон : ВД «Гельветика», 2014. – С. 64–70.
4. Rotter J.B. Social leaning and clinical psychology. – Engl. C/. (NJ): Prentice-Hall, 1954. – 242p.